

DARIUSZ DYŁĄG

Węgrzy w Gorganach

Suplement do przewodnika

Przed trzema laty, gdy pisałem przewodnik po Gorganach, niestety nie udało mi się dotrzeć do informacji dotyczących działalności na terenie Gorganów powstałego w 1873 r. Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego (*Magyarországi Kárpát Egyesület* — MKE, funkcjonującego także pod nazwą *Ungarischer Karpathenverein* — UKV, a następnie *Karpathenverein* — KV). Opisałem jedynie napotkane nad przełęczą Okole ślady węgierskiego napisu na kamiennym obelisku z czytelną datą oraz trochę faktów związanych ze znajdującym się w pobliżu — uważanym za główne — źródłem Czarnej Cisy, jak również służącą turystom różnych nacji chatką z wieżyczką widokową.¹ Oczywiście miałem dostęp do węgierskich publikacji znajdujących się np. w Centralnej Bibliotece Górskiej PTTK w Krakowie czy Muzeum Tatrzańskim w Zakopanem. Ale... nie znam języka węgierskiego.

Obszar Gorganów rozciągający się na południowy zachód od głównego wododziału karpackiego znajdował się w granicach państwa węgierskiego od X w. do roku 1919, a następnie od 18 III 1939 do 26 XI 1944 r. Polityczna obecność węgierska skończyła się wraz z przejściem przez Karpaty Armii Czerwonej i początkiem sowieckiej okupacji w październiku 1944 r. Gorgany (węg. *Gorgánok*) — w węgierskiej nomenklaturze wyróżniane jako część Beskidów Zewnętrznych (*Külső-Beszkidek*) lub Beskidów Wschodnich (*Keleti-Beszkidek*) położona na pograniczu z Górami Marmaroskimi (*Máramarosi-havasok*), do których zaliczono Połoninę Krasną (*Kraszna-havas*), Świdowiec (*Fagyalos*) i Czarnohorę (*Csornahora* lub *Feketebérc*)² — były więc przez setki

¹ Zob. D. Dyląg: *Gorgany. Przewodnik*, Pruszków 2008, ss. 76 i 96.

² Na mapach przewodnikowych na ogół nazwa Gorgánok jest pomijana; zob. S. Kovács: *Máramarosi bércek között. Kárpátalja máramarosi térségének kalauza*, Budapest 2007, ss. 34, 182.

lat niewielką częścią regionu nazywanego przez Węgrów Kárpátalja, czyli Podkarpacie, to ostatnie zaś należało do Felvidék (Górnego Kraju), a konkretnie jego wschodniej części, stanowiącej oparte o Karpaty przedłużenie Wielkiej Niziny Panońskiej. Na węgierskim Podkarpaciu znajdowały się cztery komitaty, jednostki administracyjne odpowiadające województwom z okresu I Rzeczypospolitej: Ung, Bereg, Ugocsa i Máramaros.

Chorągiew w cerkwi Strukowskiej

Według spisu przeprowadzonego w 1921 r. — za czasów tzw. pierwszej Czechosłowacji — ludność węgierska w owych czterech komitatach stanowiła niewiele ponad 17% ogółu mieszkańców i liczyła 103 791 osób.³ Obecnie węgierskie szacunki mówią o 15% mieszkańców ukraińskiego Zakarpacia, i to tylko na nizinnych, rolniczych terenach dorzecza Cisy, gdzie zachowało się zwarte osadnictwo węgierskie. Węgrzy stanowią większość w 85 wsiach oraz węgierskim ośrodku kulturalnym i politycznym, jakim jest miasto Berehowe (węg. *Beregszász*).⁴ W miejscowościach znajdujących się na obrzeżu i wewnątrz zakarpackiej części Gorganów osadnictwo węgierskie zawsze było znikome. Były to przede wszystkim rodziny pracowników administracji państwowej.

Na osadnictwo węgierskie nałożyło się od XIII w. — po niszczących najazdach tatarskich — osadnictwo saskie, u schyłku XIV w. przybyła, przekraczając grzbiet Karpat, ludność pochodzenia rusińskiego, a w XVIII w. powtórnie niemiecka. Nawet w węgierskim nazewnictwie podgorgańskich wsi: *Németmokra* (Niemiecka Mokra, ukr. Komsomolsk) czy *Oroszmokra* (Ruska Mokra), dostajemy informacje na temat ich osadników. Najwięcej Węgrów w głębi gór mieszka obecnie w Jasiniach (*Kőrösmező*). Znajdziemy tu dwa murowane kościoły węgierskie, a w zabytkowej XIX-wiecznej cerkwi zwanej Strukowską

³ Z. Zawadowski: *Ruś Podkarpacka i jej stanowisko prawno-polityczne*, Warszawa 1931; cyt. za T. M. Trajdos: „Rzymskokatolickie parafie miejskie na terytorium dawnych komitatów Bereg, Ung i Ugocsa”, *Plaj* nr 9, 1994, s. 128.

⁴ A. Deschmann: *Kárpátalja műemlékei*, Budapest 1990, s. 21; cyt. za Trajdos, op.cit., s. 128.

— chorągiew z napisem: *S. Stephen I Rex Ungariae* i sceną adoracji Matki Bożej przez węgierskiego króla, świętego Stefana.

Najbardziej istotna z punktu widzenia zorganizowanej turystyki węgierskiej nie była jednak liczba Węgrów mieszkających pod Gorganami, lecz atrakcyjność krajobrazowa i kulturowa tych gór. Szczególnie ten ostatni aspekt miał duże znaczenie, ponieważ na obszarze Gorganów — a konkretnie w Paśmie Bratkowskiej nieopodal Jasiniów — znajduje się jedno ze źródeł Czarnej Cisy, uważane przez Węgrów za główne źródło Cisy — narodowej węgierskiej rzeki, która do 1919 r. w całości płynęła w granicach ich państwa. Wycieczki do źródła Czarnej Cisy organizowały wszystkie organizacje węgierskie, których turystyczna działalność związana była z górami. Wymieńmy dwie główne: Węgierskie Towarzystwo Karpackie oraz Węgierskie Towarzystwo Turystyczne (*Magyar Turista Egyesület*, MTE). Trzeba również dodać, że dużą aktywność turystyczną przejawiała ludność pochodzenia niemieckiego zamieszkująca Górne Węgry oraz Księstwo Siedmiogrodzkie (Transylwanie). W tym ostatnim należy wspomnieć o założonym w Sybinie (węg. *Nagyszeben*, rum. *Sibiu*, niem. *Hermannstadt*) w 1880 r. Siedmiogrodzkim Towarzystwie Karpackim (*Siebenbürgischer Karpathenverein*, SKV).

Materiałów i publikacji polskojęzycznych dotyczących węgierskich organizacji turystycznych w ogóle jest niewiele. Jako podstawowe źródło w języku polskim należy uznać *Wielką encyklopedię tatrzańską* autorstwa Zofii i Witolda H. Paryskich,⁵ ponieważ MKE-UKV powstało właśnie pod Tatrami, a dokładnie — w Starym Smokowcu. Poza tym — jedynie kilka ogólnych artykułów, np. w roczniku „Wierchy”.⁶ Tak nikłe piśmiennictwo można tłumaczyć sporym utrudnieniem, jakim dla polskich badaczy była bariera językowa. Autorowi tego artykułu przyszyły z pomocą nowoczesne technologie komputerowe, a konkretnie wbudowany w internetowy serwis Google automatyczny translator z języka węgierskiego. Oczywiście w przypadku przekładu komputerowego należało dokonać znacznej ilości korekt słownikowych i dodatkowych konsultacji językowych. Mimo dołożonych starań, niektóre sformułowania mogą się różnić od tych używanych w innych materiałach źródłowych czy literaturze przedmiotowej. Proszę więc Szanownych Czytelników o nadsyłanie na adres redakcji „Płaju” ewentualnych sprostowań i uwag.

Węgierskojęzyczna literatura turystyczna dotycząca Gorganów również nie jest zbyt obfita. Niemniej studia działalności wschodniokarpackich sekcji MKE-UKV: *Beszkid osztály* (1877, sekcja beskidzka), *Máramarosi osztály*

⁵ Zob. D. Dyląg: „Wielka encyklopedia tatrzańska. Rozmowa z Witoldem H. Paryskim”, *Góry* 1995, nr 15.

⁶ Zob. w. m il. [W. Milewski]: „60-letni jubileusz Tow. Karpathenverein”, *Wierchy* 1933, s. 227.

(1880, sekcja marmaroska), *Keleti-Kárpátok osztálya* (1882, sekcja wschodniokarpacka, do której dołączyła się beskidzka) pozwoliły na uporządkowanie najważniejszych faktów historycznych. Najbardziej pomocne materiały źródłowe znajdują się w rocznikach wydawanych przez poszczególne stowarzyszenia. Są to historyczne już tytuły: „Magyarországi Kárpátgyelet Évkönyve — Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereins”, „A Magyarországi Kárpátgyegesület Évkönyve”, „Turistik und Alpinismus” (MKE-UKV), „Turistik, Alpinismus, Wintersport” (MKE-UKV), „Die Karpathen” (MKE-UKV, KV), „Turisták Lapja” (MKE, MTE), „A Budapesti Egyetemi Turista Egyesület Évkönyve”, „Turistaság és Alpinizmus” (BETE, MKE), „Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathen-Vereins”. Spośród współczesnych węgierskich czasopism, w których pojawia się gorgańska tematyka historyczna, wymienimy dwa: „Turista Magazin” i „Magyar Turista”. Najbardziej znani badacze węgierscy i niemieccy zajmujący się historią MKE-UKV i MTE to: Ferenc Dénes, József Déry, Alfréd Grósz, Tivadar Posewitz, Gusztáv Thirring,⁷ a ze współczesnych np. Anton Klipp.⁸

Węgierskie Towarzystwo Karpackie

Węgierskie Towarzystwo Karpackie (*Magyarországi Kárpátgyelet, Magyarországi Kárpátgyegesület, Magyarországi Kárpát Egyesület* — MKE, funkcjonujące także pod nazwami *Ungarischer Karpathenverein* — UKV oraz *Karpathenverein* — KV) istniało w latach 1873–1944. Oficjalnie to najstarsze towarzystwo karpackie było organizacją węgiersko-niemiecką, zostało bowiem utworzone przez mieszkających pod Tatrami Węgrów i spiskich Niemców. Obie te nacje miały nań wpływ przez cały okres trwania, stąd badacze powinni używać podwójnego skrótu nazwy MKE-UKV. Jeszcze jedna rzecz warta jest zaznaczenia: mimo nieulegającego zmianom skrótu, jak słusznie zwrócił uwagę Andrzej Z. Górski, pełna nazwa miała trzy różne (podane wyżej) wersje.⁹ Pierwszą wersję przyjęli twórcy Towarzystwa w 1873 r. (węg. *gyelet* — klub);

⁷ Zob. A. Magyar Turista-Egyesület 25 éves multja 1888–1913, red. J. Déry, G. Thirring, Budapest 1914; F. Dénes: *Gründung, Entwicklung und Tätigkeit des Ungarischen Karpathenvereins*, Leutschau 1883; A. Grósz: *Die Hohe Tatra, Geschichte des Karpathenvereins*, Stuttgart 1961; *Négy évtized a magyar hegyek között. A Magyar Turista Egyesület negyvenéves multja 1888–1928*, red. J. Déry, Budapest 1929; T. Posewitz: *A Magyarországi Kárpátgyegesület története 1873–1898*, Igló 1898.

⁸ Zob. A. Klipp: *Die Hohe Tatra und der Karpathenverein*, Karlsruhe 2006.

⁹ A. Z. Górski: „Początki towarzystw górskich na świecie”, *Wierchy* 2007 (73), s. 158; polscy autorzy nie zdają sobie z tego na ogół sprawy, np. Z. i W. H. Paryscy podali tylko drugą wersję.

zmieniono ją nieznacznie w 1880 r. (węg. *egyesület* — towarzystwo, stowarzyszenie); trzecią — trójwyrazową, której używam w artykule — przyjęto w 1919 r. Miało to również swoje odbicie w tytułach wydawniczych sumptem MKE-UKV roczników.

Przy tworzeniu MKE-UKV wzorowano się na istniejących już organizacjach, przede wszystkim na Austriackim Związku Alpejskim (*Österreichischer Alpenverein*, ÖAV), który powstał 19 XI 1862 r. Myśl założenia Towarzystwa Karpackiego (*Karpathenverein*) — bo tak miało się początkowo nazywać — pierwszy wysunął austriacki lekarz Heinrich Wallmann, który razem z Gustavem Jägerem w 1869 r. opublikował w wydawanym przez tego ostatniego czasopiśmie „*Der Tourist*” specjalny i niestety nieskuteczny apel.¹⁰ Kolejny krok podjęto w 1871 r., wydając w nakładzie tysiąca egzemplarzy odezwę w tej sprawie w języku węgierskim, niemieckim i polskim. Projektowano wówczas, że oddziały towarzystwa powstaną nie tylko na Węgrzech, lecz także w ówczesnej Galicji, a zarząd główny miał urzędować kolejno w siedzibach oddziałów (m.in. w Krakowie). Wpłynęło jednak zaledwie sześć zgłoszeń: pięć z Węgier oraz jedno z Galicji (od Józefa Szalaya ze Szczawnicy).¹¹ W 1872 r. kolejną krótkotrwałą inicjatywę utworzenia towarzystwa podjęło grono profesorów z kieżmarskiego liceum z Juliuszem Zimmermannem na czele. 11 V 1873 r. powstał w Kieżmarku komitet organizacyjny w składzie: Eged Berzeviczy, Nándor Cserépy, Antal Döller (inicjator), Hugó Payer, Friegyes Scholcz i Samuel Weber, który wystąpił z programem utworzenia Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego. Zostało ono powołane do życia na zebraniu w Starym Smokowcu 10 VIII 1873 r. Uczestniżył w nim jeden Polak, Stefan Buszczyński.

Jeszcze w maju 1873 r. opracowano statut MKE-UKV, który wkrótce został oficjalnie zatwierdzony przez odnośne władze i wydrukowany w pierwszym tomie rocznika towarzystwa za rok 1874. Zwróćmy uwagę, że ów pierwszy tom, sfinansowany ze składek członkowskich, powstał o dwa lata wcześniej niż „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”. Roczniki początkowo wydawano

Emblemat Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego

¹⁰ G. Jäger, H. Wallmann: „Aufruf zur Gründung eines Karpathenvereins”, *Der Tourist* 1869, nr 17–18, ss. 257–272.

¹¹ Zob. T. Posewicz: „Vorläufer der Gründung eines ungarischen Karpathenvereins”, *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereins* 1894 (21), ss. 1–73; W. H. Paryski, Z. Radwańska-Paryska: *Wielka encyklopedia tatrzańska*, CD-ROM, hasło „Magyarországi Kárpát-egyesület”, Warszawa 1999.

Antal Döller

w podwójnej wersji językowej: węgierskiej i niemieckiej (strona po stronie), a później w osobnym tomach w każdym z języków. Po sierpniowym zebraniu w zarządzie znaleźli się: Gusztáv Görgey (prezes), Hugó Payer (I wiceprezes), C. Schwarz jr (II wiceprezes), Nándor Cserépy (sekretarz), Antal Döller (skrabnik), Ernő Grósz. Wybrano także członków komitetów lokalnych. Oto ich lista: Egyed Berzeviczy, József Engel, Károly Koller, Pál Kéler, Károly Kostenszky, Samuel Kottlar (Kieżmark); Julius Plathy, Pál Szentiványi, György Pongrácz (Liptów); Frigyes Flittner (Lewocza); Imre Kövi (Spiska Nowa Wieś); Károly Wünschendorfer (Poprad); Aurél

W. Scherfel (Wielka); Samuel Weber (Spiska Biała); Károly Kalchbrenner (Włochy Spiskie).

Historię MKE-UKV zwykle dzieli się na cztery okresy (od kolejnych siedzib): pierwszy kieżmarski (1874–84), lewocki (1884–91), nowowiejski (1891–1920) i drugi kieżmarski (1920–45). W pierwszych trzech okresach (1873–1920) towarzystwo założyło terenowe sekcje na obszarze ówczesnych Węgier, a poza tym sekcję śląską z siedzibą we Wrocławiu (sekcja ta składała się z samych Niemców). Dążenie do przeniesienia centralnych władz MKE-UKV ze Spisza do Budapesztu spowodowało poważny kryzys organizacyjny. W 1891 r. odłączyło się pięć sekcji towarzystwa (m.in. budapeszteńska), które założyły odrębne Węgierskie Towarzystwo Turystyczne (*Magyar Turista Egyesület*, MTE) z siedzibą w Budapeszcie. W 1920 r. MKE-UKV zmieniło nazwę na Karpathenverein (KV) i nastąpiła jego gruntowna reorganizacja, w wyniku której towarzystwo musiało ograniczyć działalność do obszaru tzw. pierwszej Czechosłowacji, straciło więc wszystkie swe sekcje z siedzibami poza granicami tego państwa. Tu jednak właśnie pozostały Gorgany i źródło Czarnej Cisy. W 1945 r. KV został rozwiązany.

Po biernym Gusztávie Görgey'u (1873–74) następnymi prezesami byli: Egyed Berzeviczy (1874–78), József Szentiványi (1878–79) i Albin Csáky (1880–91), a głównymi działaczami, dzięki którym MKE-UKV szybko się rozwinęło, byli Antal Döller, Hugó Payer, Martin Róth, Samuel Weber, Károly Kalchbrenner i Béla Majláth. W okresie lewockim (1884–91) prezesem był na-

dal Albin Csáky, a najbardziej zasłużeni działacze to Samuel Róth (wiceprezes do 1889), Martin Róth¹² i Ferenc Dénes. W okresie nowowiejskim było czterech prezesów: Vilmos Migazzy (1891–96), Aurél Münnich (1897–1906), Géza Salamon (1907–11) i Sándor Teleki (1911–19), ale najważniejszą rolę odgrywali przez cały ten okres wiceprezes Nikolaus Fischer oraz Martin Róth, Friedrich Nikházy, Viktor Bruckner, Béla Hajts i od 1918 r. Michael Guhr. W okresie Karpathenvereinu zasłużonym prezesem był dr Michael Guhr (1920–33), mniej aktywnym dr Nikolaus Szontagh (1933–39), a głównymi działaczami w latach 1920–39 byli ponadto Julius Andreas Hefty, Artur Wiegand, Béla Hajts, Alfréd Grósz, Aladár Marcssek, Oskar Zuber, Desider Reichart, Ernst Bethlenfalvy. W latach 1939–40 zarządzał towarzystwem komisarz Tibor Raisz, wyznaczony przez władze polityczne, a w 1940–44 narzucony prezes Geza Klein.

Károly Siegmeth

Działalność turystyczną w Gorganach prowadziły niejako z urzędu sekcje¹³ wschodniokarpackie MKE-UKV, którymi faktycznie kierował od powstania organizacji w 1877 r. — zauważmy: rok po założeniu pierwszego wschodniokarpackiego oddziału TT — Károly Siegmeth.¹⁴ Pierwsza sekcja nosiła nazwę

¹² O M. Róthu więcej w artykule M. Barańskiego „Jeszcze o dziejach turystyki w Słowackim Raju” w tym numerze „Płaju” (przyj. red.).

¹³ Używam w artykule określenia „sekcje”; stanowiły one w zasadzie odpowiednik oddziałów w Polskim Towarzystwie Tatrzańskim.

¹⁴ Károly Siegmeth (ur. 11 IX 1845 r. w Znojmie na Morawach, zm. 21 IV 1912 r. w Muczaczewie) — inżynier mechanik, dyrektor węgierskich wschodnich kolei państwowych (które zresztą sam budował w dolinie Cisy), działacz turystyczny i speleolog, członek zarządu głównego MKE-UKV (1881–89), członek honorowy MKE-UKV (1889), przewodniczący sekcji wschodniokarpackich MKE-UKV (1877–1912), przewodniczący naukowej komisji speleologicznej (1910). Studiował w Wiedniu, Zurychu i Monachium. Położył bardzo duże zasługi dla rozwoju turystyki wschodniokarpackiej oraz udostępniania jaskiń (m.in. największych na Węgrzech i najsłynniejszych Jaskiń Aggtelekkich, zespołu Baradla Barlang–Domica) i samej turystyki jaskiniowej. Opublikował szereg materiałów i relacji z wycieczek, m.in. w pismach „A Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve”, „Turisták Lapja”, jak również w osobnych przewodnikach: *Die Ungarischen Ostkarpathen — A magyar Keleti Kárpátok*, Zürich 1889; *Die Hohe Tatra im Sommer und im Winter*, Leipzig 1911. Już po jego śmierci ukazało się (wydane wspólnie z Henrikiem Horusitzkým) katalogowe opracowanie jaskiń węgierskich *A magyarországi barlangok s az ezekre vonatkozó adatok irodalmi jegyzéke 1549–1913*, Budapest 1914.

Beskidzkiej (węg. *Beszkid osztály*), a dopiero od 1882 r. weszła w skład Sekcji Wschodniokarpackiej (węg. *Keleti-Kárpátok osztálya*).¹⁵ Oficjalny zarząd sekcji na krótko przed I wojną światową wyglądał następująco: József Majláth (prezes), Károly Siegmeth (wiceprezes), Eugen Gedeon (II wiceprezes), dr Ludwig Siegmeth (sekretarz), Franz Mildner (skarbnik).¹⁶

* * *

Dwa miejsca w zakarpackich Gorganach cieszyły się ogromną doprawdy frekwencją węgierskich turystów. Było to — uznane zupełnie subiektywnie i geograficznie za główne — źródło Czarnej Cisy znajdujące się opodal przełęczy

Pomnik Lajosa Tiszy na przeł. Okole

Okole (węg. *Aklos-hágó*) w paśmie Bratowskiej oraz Jezioro Synewirskie (węg. *Szinevértó*) w górnej części doliny Talabora. O możliwościach wycieczek na gorgańskie góry wznoszące się wokół tego pięknego jeziora informuje Siegmeth w obszernym szkicu dotyczącym wyprawy w — jak je sam nazwał — Beskidy Mukaczewskie (węg. *Munkácsi-Beszkidek*). Wspomina w nim znajdujące się nieopodal Jeziora Synewirskiego wzniesienie Kamionki (węg. *Kamjomkát*, 1572 m), jak również najwyższy wierzchołek niezwykle widokowej połoniny Piszkonja–Negrowiec (węg. *Negroveát*, 1704 m).¹⁷ Swoisty boom turystyczny i liczne wycieczki patriotycznie nastawionych Węgrów doprowadziły nawet do objęcia ochroną obszaru leśnego nad źródłem Czarnej Cisy i postawienia tam w dniu 23 VIII 1882 r. ogrodzonego i ob-

sadzonego drzewami kamiennego obelisku z okolicznościowym napisem: *Tisza Lajos facsoport így neveztek az Országos Erdészeti Egyesület 1882. aug. 23-iki közgyűlésén elnöke emlékére*.¹⁸ Obelisk miał uczcić wizytę w tym miejscu Lajosa

¹⁵ Zob. *A Magyarországi Kárpát-Egyesület Keleti Kárpátok Osztálya*, „Turisták Lapja” 1902 (14), s. 143.

¹⁶ „Sektion Ostkarpathen”, *Jahrbuch des Ungarischen Karpathenvereins* 1911 (39), s. 131.

¹⁷ Zob. K. Siegmeth: „Úti vázlatok a Munkácsi-Beszkidekből”, *A Magyarországi Kárpát-Egyesület Évkönyve* 1880 (7), s. 150.

¹⁸ Kovács, *Máramarosi...*, s. 38.

Tiszy, królewskiego ministra i prezesa Narodowego Związku Leśnego, który doprowadził do odbudowania miasta Szeged po ogromnym wylewie Cisy i powodzi w 1879 r. Nazwano również jego imieniem rosnącą opodal kępę drzew. Zadbano oczywiście także o samo źródło, doprowadzając do owego pomniczka wygodną ścieżkę. W 1889 r. umieszczono nieco wyżej, w źródliisku, metalową rurę i zabezpieczono skarpcę samego wycieku wody ochronnym murem z kamienia.

Inicjatorem stworzenia godnej oprawy tego miejsca była właśnie sekcja wschodniokarpacka MKE-UKV. To ona wybudowała efektowne kamienne ujęcie źródła. Jak informuje Jerzy Macek, „półkolista ściana z ociosanych piaskowców miała wmurowaną pośrodku, wykutą w litym bloku skalnym sporych rozmiarów misę, przez którą przelewały się kry-

Węgierskie schronisko na przełęczy Okole

niczne wody Cisy. Całość zwieńczał niewielki postument z węgierskim napisem — ITT ERED A FEKETE TISZA — głoszącym, że tu Cisa ma swój początek”.¹⁹ Rosnąca frekwencja turystyczna na Okolu sprawiła, że dla wygody odwiedzających zbudowano tam schronisko, które na trwałe wpisało się w dzieje turystyki gorgańskiej. Główny ciężar budowy poniosły służby leśne rachowskiego zarządu lasów państwa węgierskiego. Niemniej rola inspiratora przypadła MKE-UKV. Tak powstało najstarsze gorgańskie schronisko, z piękną panoramą z werandy i specjalnej wieży widokowej na Pasma Bratkowskiej, Świdowiec i Czarnohorę. Więcej na temat tego fascynującego obiektu, po którym zostały tylko ślady fundamentów, w przewodniku *Gorgany*.²⁰

Zadbano również o propagandę turystyczną. W roku wybudowania ujęcia źródła Czarnej Cisy (1889) wydano drukiem w Zurychu pierwszy węgierski przewodnik po Karpatach Wschodnich autorstwa niestrudzonego Károlya Siegmetha: *A magyar Keleti Kárpátok*, który ukazał się równolegle w wersji niemieckojęzycznej. Długoletni wiceprezes sekcji wschodniokarpackiej MKE-UKV — urzędował aż do śmierci, przez 35 lat — opublikował ponadto jednaście artykułów poświęconych Karpatom Wschodnim. Nawiązał także owocną współpracę z kołomyjskim oddziałem Towarzystwa Tatrzańskiego.

¹⁹ J. M a c e k: „Okole”, *Plaj* 1996, nr 13, s. 34.

²⁰ D y l ą g, *Gorgany*, ss. 95–96.

W nowo pobudowanym schronisku na Okolu na walnym zebraniu wschodniokarpackiej sekcji MKE-UKV 23 VIII 1896 r. goszczono przedstawicieli tego oddziału: Henryka Hoffbauera, Karola Balickiego, dr. Kazimierza Haczewskiego i Joachima Łysiaka.

W „Pamiętniku Towarzystwa Tatrzańskiego” czytamy: „Wskutek krótkiego terminu między przysłanym zaproszeniem a odbyć się mającą wycieczką zdołał sekretarz Towarzystwa p. Hoffbauer tylko z kołomyjskich członków zjednać pp. [Karola] Balickiego, dr. [Kazimierza] Haczewskiego i [Joachima] Łysiaka do wzięcia udziału. Czterej wymienieni panowie zawiązali w imieniu naszego Oddziału przyjazne stosunki z Towarzystwem węgierskim, którego celem jest również umiejętne badanie i zachęcanie do zwiedzania wschodnich Karpat i Czarnohory po węgierskiej stronie. Prezes tego pobratymczego Towarzystwa zaprosił galicyjskich turystów do korzystania z węgierskiego schroniska na Gropie i obiecał klucz od tegoż Zarządowi przysłać”.²¹

Trzy lata później, 6 VIII 1899 r., Henryk Hoffbauer i Józef Lechicki brali udział w zebraniu MKE-UKV w Koszycach oraz w dwóch wycieczkach, w Słowacki Kras i do Jaskiń Aggteleckich. Niezwykle miłe przyjęcie, z toastami na cześć delegatów oddziału kołomyjskiego (odwzajemnionych — *Eljen!* — co zostało przyjęte hucznymi oklaskami), zostało zrelacjonowane w sprawozdaniu w „Pamiętniku Towarzystwa Tatrzańskiego”.²² Jak można się domyślać, ten ostatni punkt programu organizował wiceprezes sekcji, a zarazem pionier węgierskiej speleologii turystycznej Károly Siegmeth, który tym jaskiniom poświęcił dużą liczbę własnych publikacji²³ oraz pracy przy ich turystycznym udostępnieniu.

²¹ H. Hoffbauer, K. Siwicki: „Oddział Czarnohorski w Kołomyi”, *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* 1897 (18), s. 66. Ponad wszelką wątpliwość chodzi tutaj o węgierskie schronisko w Czarnohorze, a nie najstarsze w Gorganach, na Okolu.

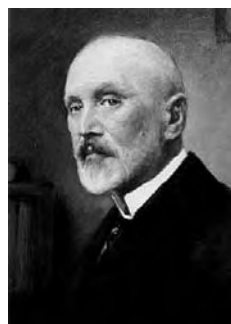
²² Zob. H. Hoffbauer, K. Siwicki: „Oddział Czarnohorski w Kołomyi”, *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* 1900 (21), s. 79.

²³ Oto ich wykaz: „Das Sajóthal und die Aggteleker Tropfsteinhöhle”, *Karpathen-Post* 1880, nr 4, 5; „Aggteleker Höhle”, *Zipsper Bote*, 12 III 1881, nr 11; „Die Arbeiten in der Aggteleker Höhle”, *Mitt. d. Sect. f. Höhlenkunde des Öster. Turisten Club* 1886, nr 2; „Die Aggteleker Höhle und deren Durchbruch”, *Mitt. d. Sect. f. Höhlenkunde des Öster. Turisten Club* 1889, nr 1; *Az Aggteleki cseppkőbarlang — Die Aggteleker Tropfsteinhöhle*, Eperjes 1890; „Az aggteleki barlang”, *Turisták Lapja* 1890, nr 2; „Der Durchbruch der Aggteleker Höhle”, *Mitt. d. Sect. f. Höhlenkunde des Öster. Turisten Club* 1890, nr 2; „Felhívás (az Aggteleki-barlang vöröskői kijáratának költségeihez)”, *A Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve* 1890 (17), ss. 223–224; „Grotte d’Aggtelek” [w:] *États du Danube et de Balkans, Deuxième Partie, Collection des Guides Joanne*, t. 1, 1891; „Aggteleker Höhle”, *Mitt. d. Sect. f. Höhlenkunde des Öster. Turisten Club* 1893, nr 5; „Die Aggteleker Höhle”, *Schlesische Volkszeitung*, Breslau 1897, nr 265, 267; „Az aggteleki barlang és a Szádellői völgy”, *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai* 1901, nr 31; *Az Aggteleki barlang*, Kassa 1910.

Wybuch I wojny światowej rozpoczął okres ciężkich walk, toczonych w tej części Gorganów przez oddziały austro-węgierskie (w tym Legiony Polskie) z wojskami rosyjskimi. Paradoksalnie, armie obu walczących stron zmuszone zostały do budowy wysoko położonych schronów oraz nowych przejść przez główny grzbiet Karpat — m.in. w 1914 r. powstała słynna Droga Legionów z doliny Brusturanki do doliny Bystrzycy Nadwórniańskiej, a w 1916 r. droga poprowadzona przez wojska austriackie przez przełęcz Niemiecka Polana z doliny Mokranki do doliny Łomnicy — co w konsekwencji przyczyniło się do większego uprzystępnienia tych trudno dostępnych gór w okresie powojennym. Zachował się również budynek schroniska nad Okolem. Po wojnie MKE-UKV nie mogło już niestety wykorzystywać tych obiektów, ponieważ obszar ów przypadł nowo powstałej Czechosłowacji.

Węgierskie Towarzystwo Turystyczne

Węgierskie Towarzystwo Turystyczne (*Magyar Turista Egyesület*, MTE, 1891–1944) powstało formalnie przez usamodzielnienie się istniejącej od 1888 r. sekcji budapeszteńskiej Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego. Przyłączyły się do niego również niektóre inne sekcje tego towarzystwa.²⁴ Co prawda już w 1876 r. utworzono w Budapeszcie lokalny komitet MKE-UKV, a w 1879 r. nawet odrębny wydział, który jednak szybko zniknął. Przypomnijmy, że główna siedziba MKE-UKV znajdowała się wtedy w Kieżmarku na Spiszu. Za rok powstania MTE uważa się jednak 1888, kiedy powstała w Budapeszcie sekcja MKE-UKV. W dniu 24 IX 1888 r. odbyła się wycieczka do opactwa w miejscowości Pilis, po której grupa założycieli w składzie: dr Ödön Téry, dr Gusztáv Thirring, dr Aladár Ballagi, Bence Mattyók, Géza Prokop i János Budaváry podjęła jednomyślną decyzję o utworzeniu nowej sekcji. Już 28 XII tego roku sekcja liczyła 273 członków. Pierwszym jej prezesem został znany alpinista, zdobywca północnego wierzchołka Croda da Lago (2709 m) w Dolomitach, dr Loránd Eötvös, I wiceprezesem — dr Lajos Lóczy, II wiceprezesem — dr Ödön Téry, sekretarzem — dr Gusztáv Thirring.

dr Loránd Eötvös
(1888–1899)

²⁴ Zob. W. H. Paryski, Z. Radwańska-Paryska: *Wielka encyklopedia tatrzańska*, CD-ROM, Warszawa 1999, hasło: „Magyarország Turista Egyesület”.

Dążenia do przeniesienia głównej siedziby MKE-UKV do Budapesztu już wcześniej dawały znać o sobie, ale aktywni działacze wywodzący się z kręgu tatrzańskich turystów spiskoniemieckich byli temu przeciwni. W dniu 9 V 1890 r. na posiedzeniu w Koszycach zarząd MKE-UKV zaakceptował stanowisko działaczy budapeszteńskich, ale na walnym zebraniu 9 VIII 1890 r. ponownie je odrzucono. W rezultacie sekcja budapeszteńska MKE-UKV została rozwiązana, a 29 IX 1891 r. wywodzących się z niej 152 członków utworzyło odrębną organizację pod nazwą Węgierskie Towarzystwo Turystyczne. Wybrano wtedy pierwszy zarząd MTE w składzie: dr Loránd Eötvös — prezes, Géza Teleki — I wiceprezes, dr Ödön Téry — II wiceprezes, dr Gusztáv Thirring — sekretarz. Oto wykaz wszystkich prezesów MTE (w nawiasach lata urzędowania): dr Loránd Eötvös (1888–1899), dr Vincze Wartha (1900–1901), Jenő Szmrecsányi (1902–1906), dr Ödön Téry (1907–1910), dr Gusztáv Thirring (1911–1919), dr Jenő Cholnoky (1920–1946). MTE przejęło w 1892 r. wydawanie czasopisma „Turisták Lapja”. Towarzystwo szybko zwiększało liczbę swoich członków — w 1895 r. liczyło ich 2889. Rozwijało do I wojny światowej żywą działalność turystyczną na terenie całych ówczesnych Węgier. Jeśli chodzi o obszar Gorganów, to prowadziło tu działalność za pośrednictwem powstałej w 1913 r. sekcji marmaroskiej.²⁵

Już wcześniej jednak członkowie MTE odwiedzali Karpaty Wschodnie. Ciekawą relację z wycieczki w Czarnohorę z doliny Cisy — ze wzmiankami na temat gorgańskiego pasma Bratkowskiej, doliny Czarnej Cisy i wsi Laszczyna — znajdujemy w roczniku „Turisták Lapja” z 1905 r. Jest to artykuł Mátyása Csermáka i László Gyuka zatytułowany *Kirándulás az Északkeleti Kárpátokba* (Wycieczka w Karpaty Północno-Wschodnie) i opatrzony trzema fotografiami Ödöna Téry’ego.²⁶ W następnym roku w tym samym czasopiśmie pojawia się zapis odczytu z wyprawy marmaroskiej tegoż Mátyása Csermáka, w którym występuje nieco więcej gorgańskich gór, np. Gropa i Bratkowska — określane zbiorczym mianem Czarnej Połoniny (węg. *Csorna-Polonina*).²⁷ W 1915 r. o Jasiniach i Okolu wspomina Jenő Révész w tekście *Máramarosi kirándulások* (Marmaroskie wycieczki).²⁸

I wojna światowa i jej konsekwencje w postaci traktatu trianońskiego, który odsunął na dwadzieścia lat węgierskie organizacje turystyczne od Gorganów, spowodowały mniejsze zainteresowanie węgierskich turystów tym obszarem.

²⁵ Zob. <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/tortenet/mte.htm> (dostęp 06.02.2010).

²⁶ M. Csermák, L. Gyuk: „Kirándulás az Északkeleti Kárpátokba”, *Turisták Lapja* 1905 (17), ss. 26–30.

²⁷ M. Csermák: „Máramarosi útirajzok”, *Turisták Lapja* 1906 (18), ss. 162–168.

²⁸ J. Révész: „Máramarosi kirándulások”, *Turisták Lapja* 1915 (27), s. 11.

Jubileuszowe podziękowanie zarządu MTE

terytorialny oficjalnych wycieczek towarzystwa w ciągu tych pięćdziesięciu lat, których zestawienie zamieszczono w jubileuszowym numerze pisma. Dla obszaru Gorganów nie ma osobnych danych. Wycieczek w rejon je obejmujący, określane jako Góry Marmaroskie, było 20; w Beskidy Wschodnie — 10; na Zakarpacie²⁹ — 10. Dla porównania: w polskie Tatry było takich wyjazdów 28.³⁰ Opublikowano również specjalne podziękowanie zarządu głównego MTE z okazji 50-lecia, podpisane przez urzędującego prezesa, którym był wtedy dr Jenő Cholnoky; co ciekawe — skierowane do anonimowych turystów (patrz reprodukcja)

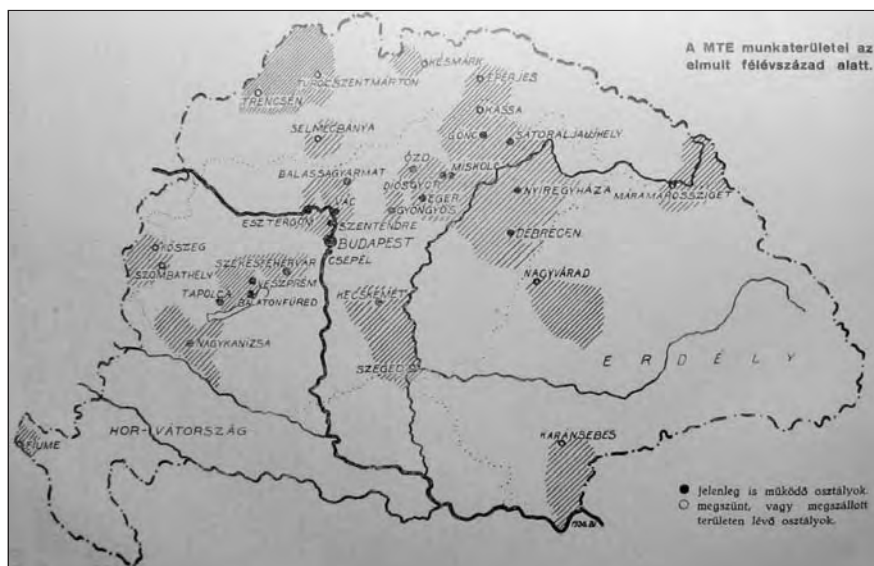
MTE wróciło w Gorgany w kwietniu 1939 r., kiedy objęło po ustępującym wskutek zmiany granic politycznych Klubie Czechosłowackich Turystów (*Klub československých turistů*, KČST) gorgańską infrastrukturę turystyczną. Była to przede wszystkim sieć szlaków turystycznych i schroniska. Opublikowano

²⁹ Określone na schemacie mianem *Ruténföld*, czyli Ruskie Ziemie; zapewne od czechosłowackiej nazwy Zakarpacia — *Podkarpatská Rus*.

³⁰ F. Mészáros: „Egyesületünk kirándulásainak ötven éve”, *Turisták Lapja* 1938 (50), s. 831.

W 1938 r. szumnie obchodzono, umowne przecież, półwiecze istnienia MTE. Rocznicę uczczono szeregiem oficjalnych uroczystości (zwłaszcza że do tej okrągłej rocznicy chętnie przyznawały się także inne węgierskie organizacje typu narciarskiego czy sportowego) i wydaniem specjalnego numeru magazynu „Turisták Lapja”, w którym znajdujemy oprócz kilku ilościowościowych artykułów krótkie informacje o każdej istniejącej lub historycznej sekcji towarzystwa. Jak można zauważyć na załączonym schemacie, teren Gorganów przyporządkowano sekcji marmaroskiej, którą określono wtedy jako „oddział na terytorium okupowanym” (węg. *megszállot területen lévő osztályok*). Równie ciekawie przedstawia się rozkład

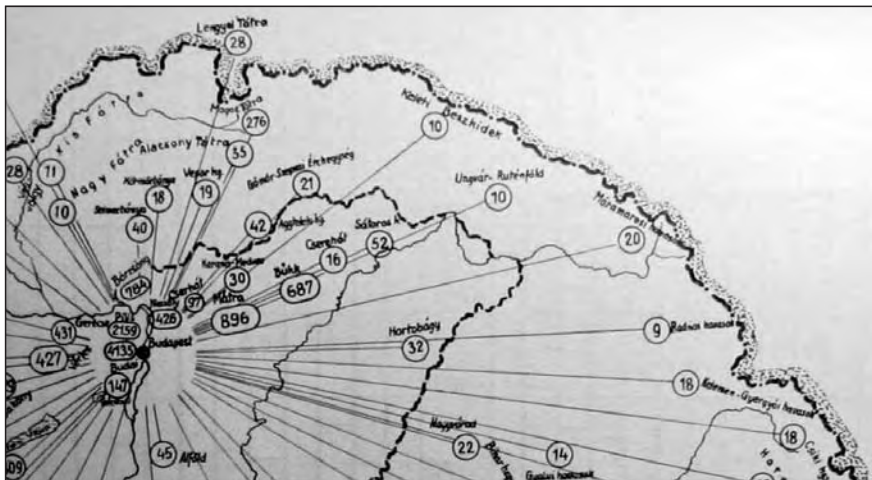
bardzo wtedy aktualny materiał dotyczący metodyki znakowania szlaków turystycznych — dwa artykuły autorstwa Károlya Laknera: *Co turista powinien wiedzieć o znakach turystycznych?* oraz *Jak zrobić dobry znak szlaku turystycznego?*³¹ Zagospodarowano wciąż istniejące węgierskie schronisko na Okolu oraz trzy obiekty zbudowane przez czechosłowacką organizację turystyczną: schronisko nad Jeziorem Synewirskim, schron turystyczny na Steniaku w masywie Strymby i schron przy klauzie Turbat na pograniczu Gorganów i Świdowca. Od razu też ukazał się w kwietniowym numerze czasopisma „Turisták Lapja” przewodnik po ówczesnym węgierskim Podkarpaciu (węg. *Kárpátalji kalauz*), w którym znajdujemy opisy fragmentów Gorganów oraz dość dużą liczbę fotografii przedstawiających m.in. schronisko nad Jeziorem Synewirskim oraz samo Jezioro Synewirskie z widocznymi w tle stokami Ozirnej.³²

Sekcje MTE w półwieczu 1888–1938. Czarnymi kółkami oznaczono sekcje istniejące w 1938 r., jasnymi – nieistniejące lub położone na terenach uważanych przez Węgrów za okupowane (za: „Turisták Lapja” 1938 (50), s. 733).

³¹ K. L a k n e r: „Mit kell a turistának az útjelzestről tudnia?”, *Turisták Lapja* 1939 (51), ss. 210–214; „Hogyan készítünk jó útjelzest?”, tamże, ss. 215–220.

³² J. C h o l n o k y: „Az Északkeleti Felvidék”, *Turisták Lapja* 1939 (51), s. 174.

Rozkład terytorialny oficjalnych wycieczek MTE
(za: „Turisták Lapja” 1938 (50), s. 831)

Nic nie wiemy o współpracy z polskimi organizacjami turystycznymi, choć na następne pół roku została przywrócona w Gorganach granica polsko-węgierska. Cóż, obydwa kraje szykowały się już do wojny. Nawet sierpniowa wycieczka w Gorgany dr. Mieczysława Orłowicza, zorganizowana w ostatnich dniach pokoju (zakończona 28 VIII 1939 r.), skrętnie ominęła główny grzbiet graniczny. W schroniskach PTT na Przełęczy Wyszkowskiej i Tatarskiej stacjonowały placówki Korpusu Ochrony Pogranicza. Po klęsce wrześniowej i zajęciu przez ZSRS polskiej części gór Węgrzy spodziewali się ataku sowieckiego, więc w pustkowiach Gorganów weszły oddziały techniczne armii węgierskiej oraz robotnicy cywilni. W ciągu kilku wojennych lat zbudowali potrójny system umocnień obronnych, zwanych kolejno od dawnej strony polskiej liniami: Hunyadyego, św. Władysława i Arpada, po którym do dzisiaj zachowały się w Gorganach ruiny betonowych bunkrów (m.in. pod wierzchołkiem Pantyru — już po polskiej stronie dawnej granicy).

Armia Czerwona po ciężkich walkach z Węgrami oraz przejściu Rumunii na stronę sowiecką przekroczyła Karpaty w październiku 1944 r. Z dniem 26 XI 1944 r. państwo węgierskie przestało na tym obszarze funkcjonować politycznie, a organizacje turystyczne uległy w niedługim czasie likwidacji.

Siedmiogrodzkie Towarzystwo Karpackie (niemieckie)

O ukonstytuowaniu się **Siedmiogrodzkiego Towarzystwa Karpackiego** (*Siebenbürgischer Karpathenverein*, SKV, 1880–1944) z siedzibą w Sybinie (węg. *Nagyszében*, rum. *Sibiu*, niem. *Hermannstadt*) w ówczesnych Austro-Węgrzech dowiadujemy się z jego pierwszego rocznika, wydanego w 1881 r.³³ Za dzień założenia przyjmuje się 28 XI 1880 r., kiedy wybrano zarząd w składzie: dr Karl Conradt (prezes), Albert Bielz i Eduard Zaminer (wiceprezesa), Robert Sigerus (sekretarz), Ernst Lüdecke (skarbnik) oraz 30-osobowy zarząd. Towarzystwo zostało prowizorycznie zatwierdzone przez węgierskie Ministerstwo

Emblemat Siedmiogrodzkiego
Towarzystwa Karpackiego

Spraw Wewnętrznych pismem nr 60318 z 31 XII 1880 r. pod warunkiem dokonania pewnych zmian w przedłożonym statucie. Potwierdził to 6 I 1881 r. prefekt miejscowego komitatu i jednocześnie saski komes o nazwisku Wächter, którego tytuł w oryginale brzmi niezmiernie malowniczo: *Der Obergespan des Hermannstädter Komitates und Komes der Sachsen*. Statut ostatecznie uchwalono 12 I 1881 r. władze zatwierdziły go pismem nr 3735 z 23 I 1881 r. Wszystkich członków towarzystwo liczyło w owym roku 480, w tym 18 pań. Wśród głównych celów towarzystwa znajdziemy „otwarcie Karpat Siedmiogrodzkich i obszarów przyległych dla badań naukowych oraz rozpowszechnianie wyników w ten sposób uzyskanych w celu ożywienia zainteresowania tymi górami”.³⁴

O działalności towarzystwa w samych Gorganach nie ma w jego rocznikach istotnych informacji. Natomiast w polskiej literaturze obecna jest jedna wzmianka, która wprowadziła nieco zamieszania. Dotyczy budowy schroniska na Okolu i znajduje się w zbeletryzowanych wspomnieniach znanego działacza PTT i PTTK oraz niekwestionowanego autorytetu w sprawach Karpat Wschodnich — Władysława Krygowskiego. Brzmi ona dosłownie tak: „Przechodziłem przez kwitnące łąki Steryszory gdzieś w trzydziestych latach, gdy jeszcze nie stało tu schronisko. Szedłem spod Doboszanki i piąłem się ku

³³ „Constituierung des Siebenbürgischen Karpathenvereines”, *Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathen-Vereines* 1881 (1), s. 9.

³⁴ „Statuten des Siebenbürgischen Karpathenvereines”, *Jahrbuch des Siebenbürgischen Karpathen-Vereines* 1881 (1), s. 12.

wysokiemu wierzchowi Bratkowskiej, aby po wielkim mozole podejścia schodzić na bardzo niską przełęcz Okole do schroniska, które kiedyś zbudowali siedmiogrodzcy Niemcy z Siedmiogrodzkiego Towarzystwa Karpackiego”.³⁵ Jak do tej pory nie udało się mi jej potwierdzić, ani tym bardziej jej zaprzeczyć. W związku z powyższym krótka informacja na temat SKV musiała się w niniejszym artykule znaleźć.

Siedmiogrodzkie Towarzystwo Karpackie (węgierskie)

Na terenie Transylwanii rywalizowała z niemieckim SKV organizacja węgierska o tak samo brzmiącej w przekładzie na polski nazwie **Siedmiogrodzkie Towarzystwo Karpackie** (*Erdélyi Kárpát Egyesület*, EKE, 1891–44) z siedzibą w Klużu (węg. *Kolozsvár*, rum. *Cluj-Napoca*), która powstała w 1891 r. Posiedzenie inauguracyjne odbyło się 1 I 1891 r., natomiast do zatwierdzenia statutu i faktycznego początku działania organizacji doszło 12 V 1891 r. Pierwszym prezesem był Bálint Bethlen, wiceprezesem — Artúr Feilitzsch, a sekretarzem — Dezső Radnóti. W 1902 r. towarzystwo utworzyło w Klużu Muzeum Karpackie. EKE posiadało sekcję marmaroską w Sygiecie Marmaroskim (węg. *Máramarossziget*, rum. *Sighetu Marmăției*).³⁶

Źródło Czarnej Cisy – wygląd współczesny

³⁵ W. Krygowski: *Wspinaczka po tęczu*, Kraków 1986, s. 141.

³⁶ http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/tortenet/e_ketor.htm (dostęp 06.02.2010).